
ՊԱՌԼԱՍԵՆՏԱՐԻԶՄԻ ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

ԽՈՍՐՈՎԱԴՈՒԽՑ ԱԶՍՏՅԱՆ

Պատվամենտարիզմի և ժողովրդավարության փոխհարաբերակցության հիմնախնդրի շուրջ քաղաքագիտական հանրության հետաքրքրությունը վերջին շրջանում կտրուկ աճել է: Քաղաքական կյանքի կազմակերպման նշված հայեցակարգերը մինչ օրս շարունակում են վայելել միջազգային հանրության, նախևառաջ արևմտյան քաղաքակրթության աջակցությունը: Չնայած սրան՝ ներքոթվարկյալ հարցադրումների վերաբերյալ քննարկումները չեն դադարում. ի՞նչ է սպասվում ժողովրդավարությունը ապագայում, կփոխվե՞ն արդյոք քաղաքական մասնակցության և ներկայացուցչության մեխանիզմները, կշարունակի՞ պատվամենտարիզմը նոր հազարամյակում խաղալ իր այդքան կարևոր դերակատարությունը Արևմուտքի երկրների քաղաքական գործընթացներում: Այնպիսի հանրաճանաչ քաղաքական տեսաբաններ, ինչպիսիք են օրինակ՝ Ֆ. Ֆուկույաման¹ և Ս. Հանթինգթոնը², գտնում են, որ ժողովրդավարությունը 21-րդ դարում ոչ միայն չի զիջի իր դիրքերը, այլև կգնա ընդլայնման ուղիով: Հետազոտողների մեկ այլ խումբ, այդ թվում՝ հանրահայտ ապագայագետ Է. Թոֆլերը, հակառակ մոտեցումն է առաջ քաշում, ըստ որի՝ ժողովրդավարությունը չի պահպանի իր նախկին տեսքը և սոցիալ-քաղաքական նոր իրողություններով պայմանավորված՝ կենթարկվի շոշափելի փոփոխությունների³: Այս տեսակետը կիսում է նաև ամերիկացի հրապարակախոս Ֆ. Ջաքարիան, որը գտնում է, որ ժամանակակից աշխարհում միշտ չէ, որ ժողովրդավարությունը լիբերալ է, և շատերը մոլորության մեջ են, երբ հավասարության նշան են դնում «ժողովրդավարություն» և «լիբերալիզմ» հասկացությունների միջև:

Ծանոթանալով երկու մոտեցումներին՝ համոզվում ենք, որ ինչպես առաջին, այնպես էլ երկրորդ տեսակետի կողմնակիցները համամիտ

¹ Տե՛ս **Фукуяма Ф.** Конец истории и последний человек, http://lib.ru/POLITOLOG/FUKUYAMA/konec_istorii.txt, հասանելի՝ 10.08.2019, նաև՝ Жизнь после истории, Интервью корреспондента журнала «World Link» с Фрэнсисом Фукуямой, <http://www.politnauka.org/library/dem/fukuyama-interview.php>, հասանելի՝ 10.08.2019:

² Տե՛ս **Хантингтон С.** Третья волна, Демократизация в конце XX века. М., 2003:

³ Տե՛ս **Представительная демократия и парламентские учреждения в современном мире: состояние и тенденции**, М., 2014, <http://duma.gov.ru/media/files/ff6A1YFCA4BcXWRAVDIn8AvWRfy6zDPk.pdf>, հասանելի՝ 10.08.2019:

են մեկ հարցում՝ ժողովրդավարությունը 21-րդ դարում փոխակերպումների է ենթարկվելու: Կարծում ենք՝ այդ խնդիրների հաղթահարման գործում, ինչպես պատմական մյուս ժամանակահատվածներում է եղել, առանցքային կարող է լինել պառլամենտարիզմի դերը:

Ասվածի համատեքստում, վերոնշյալ խնդիրների հաղթահարման հրամայականներով թելադրված, անհրաժեշտություն է առաջանում հստակ պարզաբանում մտցնել «պառլամենտարիզմ» և «ժողովրդավարություն» հասկացությունների միջև, բացահայտել դրանց կապն ու փոխգործակցության ձևերը:

Հասարակության ժողովրդավարացման գործում ինստիտուցիոնալ բաղադրիչների և դրանց արդյունավետության գնահատման վերաբերյալ հետազոտությունները փաստում են, որ պատմական զարգացման տարբեր փուլերում պառլամենտարիզմի և խորհրդարանի դերը հսկայական է եղել:

Ժամանակակից պառլամենտարիզմի տեսության հիմքերը դրվել են բուրժուական հասարակարգի և լիբերալիզմի քաղաքական տեսության վերելքի պայմաններում, երբ խորհրդարանը սահմանվեց որպես բուրժուական հասարակարգի ներկայացուցչական մարմին: Փաստորեն, խորհրդարանական ներկայացուցչության սկզբունքը ժամանակակից խորհրդարանը բաժանեց վաղ միջնադարի ժողովներից⁴: Այսպիսով՝ մինչև 20-րդ դարի սկիզբը պառլամենտարիզմի և ժողովրդավարության զարգացումը տեղի էր ունենում սերտ կապվածության պայմաններում: Նշված սոցիալ-քաղաքական երևույթները հաճախ միանույն հարթության վրա էին դրվում, երբեմն էլ կիրառվում էին որպես հոմանիշներ: Գ. Մոսկան, օրինակ, *պառլամենտարիզմ ասելով՝ հասկանում էր այնպիսի կառավարում, որի պայմաններում պետության մեջ քաղաքական գերակայություն են ստանում այն ինստիտուտները, որոնք ուղղակի կամ անուղղակի կապված են ժողովրդական ընտրությունների հետ*⁵: Ս. Միլը նույնացնում էր ժողովրդավարության ներկայացուցչական կառուցվածքը և պառլամենտարիզմը⁶: Կ. Մարքսը բուրժուական ժողովրդավարությունը ներկայացնում էր որպես ժողովրդի իրավունք որոշելու, թե կառավարող դասի ներկայացուցիչներին ով պետք է ներկայացնի ժողովրդին խորհրդարանում⁷:

⁴ Sté u **Badura P.**, *Parlamentarismus und parlamentarische Demokratie*, <https://epub.ub.uni-muenchen.de/9169/1/9169.pdf>, հասանելի՝ 12.08.2019:

⁵ Sté u **Гаэтано Москва:** *Жизнь и труды*, <https://lib.sale/uchebnik-teoriya-istoriya-gosudarstva/gaetano-moska-80166.html>, հասանելի՝ 30.08.2019:

⁶ Sté u **Милль С.** *Размышления о представительном правлении*. Перепечатка с издания Яковлева. СПб., 1863. Benson: Chalidze Publ., 1988, էջ 263 (հղումը տե՛ս **Тычинская Т.**, *Либеральная концепция демократического государства Дж. Ст. Милля (по книге «Размышления о представительном правлении»*. СПб., 1863 г.), <https://cyberleninka.ru/article/n/liberalnaya-kontseptsiya-demokraticeskogo-gosudarstva-dzh-st-millya-po-knige-razmyshleniya-o-predstavitelnom-pravlenii-spb-1863-g>, հասանելի՝ 06.09.2019):

⁷ Sté u **Маркс К.**, *Избранные произведения*. Т. 2, М., 1962, էջ 369-373:

Առաջիններից մեկը, որ հստակորեն տարանջատեց «պառլամենտարիզմ» և «ժողովրդավարություն» հասկացությունները, գերմանացի փիլիսոփա Կ. Շմիտտն էր: Նա, ընդգծելով պառլամենտարիզմի՝ որպես հոգևոր և քաղաքական ֆենոմենի բնութագրիչներն ու պատմական բնույթը, նշում է, որ լիբերալ, անհատականության վրա հիմնված պառլամենտարիզմը նույնական չէ ժողովրդավարությանը: «Մեր օրերում, երբ և՛ ժողովրդավարությունը, և՛ պառլամենտարիզմը հաղթանակել են, դրանց հակադրությունը դարձել է ակնհայտ, իսկ լիբերալ պառլամենտարիզմի և զանգվածային ժողովրդավարության գաղափարների միջև առկա տարբերություններն այլևս անհնար է չնկատել: Այսօր պառլամենտարիզմը վերածվել է կառավարման մեթոդի և քաղաքական համակարգի: Ներկայումս խորհրդարանը հենված է բոլորովին այլ հիմքերի վրա, քան մի քանի դար առաջ, իսկ այն վճռորոշ դերակատարությունը, որը վերջինս կատարում էր նախկինում, սպառել է իրեն»⁸ (այսօր ասելով՝ Կ. Շմիտտն նկատի ունեւ 20-րդ դարի սկիզբները):

Գոյություն ունի այսպես կոչված «նպատակների հետերոգոնիա», երբ տեսությունները գործնականում կա՛մ փոփոխվում են՝ կորցնելով սկզբնական կարևորությունը, կա՛մ ավելի են նշանավորվում: Փոխվում են նաև տեսությունները կյանքի կոչելու միջոցները, սակայն «սկզբունքների հետերոգոնիա» տեղի չի ունենում: Հղում կատարելով սրան՝ Կ. Շմիտտը նշում է, որ պառլամենտարիզմի հիմնարար սկզբունքները չեն փոխվել, սակայն դրանց կիրառումը սկսել է նոր նպատակներ հետապնդել: Ի տարբերություն գերմանացի լիբերալներ Մ. Վեբերի⁹, Հ. Պրեյսի, Ֆ. Նաումանի, որոնք պայքարում էին կառավարման կայսերական համակարգի դեմ և պառլամենտարիզմի մեջ տեսնում քաղաքական լավագույն առաջնորդների հավաքագրման և քաղաքական դիլետանտիզմի վերացման հուսալի միջոցի՝ Կ. Շմիտտը ցավով արձանագրում է, որ պառլամենտարիզմի նշված արժանիքները կերպափոխվել են: Ըստ նրա՝ շատ պետություններում պառլամենտարիզմը հանգեցրել է այն բանին, որ հանրային նշանակության բոլոր հարցերը վերածվել են կուսակցությունների և նրանց հետևորդների միջև փոխզիջումների և շահույթի ձեռքբերման մեխանիզմի, իսկ քաղաքականությունն այլևս էլիտայի գործը չէ, այլ վերածվել է մարդկանց անմիտ դասի առուծախի առարկայի: Այսպիսով՝ պառլամենտարիզմի սկզբնական հիմքերի նենգափոխումը կապվում էր զանգվածային ժողովրդավարության առաջընթացի հետ:

Կ. Շմիտտը որպես ժողովրդավարության և պառլամենտարիզմի

⁸ Schmitt C., Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus, Duncker und Humboldt, Berlin, https://sociologica.hse.ru/data/2011/03/30/1211853314/8_2_2.pdf, հասանելի՝ 10.08.2019:

⁹ Տե՛ս Կ. Մեբեր M., Wirtschaft und Gesellschaft, Kapitel 6: Parlamentarismus und Demokratie, http://geser.net/gesleh/ss06dem/Handout_Langova_06.pdf, հասանելի՝ 15.09.2019:

հակասության մեկ այլ պատճառ մատնանշում է քննարկումների բնույթի փոփոխումը: Ըստ նրա՝ խորհրդարանական բոլոր կառուցակարգերը և նորմերը իմաստ են ստանում քննարկումների և հրապարակայնության շնորհիվ: Խորհրդարանը «ճշմարիտ» է մինչև այն պահը, երբ տեղի է ունենում իրական հանրային քննարկում: Հարկ է նկատել, որ «քննարկում» հասկացությունը Կ. Շմիտտի համար առանձնահատուկ նշանակություն ուներ և չէր ենթադրում սուկ բանակցություններ: «Նա, ով ձեռք բերված ամեն մի պայմանավորվածությունն ու համաձայնությունն պառլամենտարիզմ է կոչում, սխալ ճանապարհի վրա է, քանի որ բանակցություններ վարվել են անգամ բացարձակ միապետերի միջև»¹⁰: Քննարկումը ենթադրում է կարծիքների փոխանակություն, որի գլխավոր նպատակը բանական փաստարկների հիման վրա սեփական տեսակետի իրավացիությունը ապացուցելը կամ էլ դիմացինին հնարավորություն տալն է, որպեսզի նա ներկայացնի ճշմարտության սեփական ընկալումը: Կ. Շմիտտը, վկայակոչելով Ֆ. Գենտցին, որը լիբերալ է. Բյորքի հետևորդներից էր, հստակ սահմանում է. «Ներկայացուցչական կառավարման ցանկացած համակարգի համար բնութագրական է այն, որ օրենքները ոչ թե շահերի պայքարի, այլ կարծիքների բախման արդյունք լինեն»¹¹: Ապա, որպես իրական քննարկման անհրաժեշտ պայմաններ, կարևորում է կուսակցական պարտավորություններից անկախությունը և, ինչը դժվար էր նրա համար պատկերացնելը, անձնական շահը մի կողմ դնելը: Ըստ նրա՝ յուրաքանչյուր պատգամավոր ոչ թե որևէ առանձին կուսակցության, այլ ողջ ժողովրդի ներկայացուցիչը պետք է լինի*:

Կ. Շմիտտն իր օրերի պառլամենտարիզմի դրությունը ծայրահեղ է որակում, քանի որ, ըստ նրա, ժամանակակից գանգվածային ժողովրդավարության զարգացումը փաստարկված քննարկումը դարձրել է ձևական: Այդ պատճառով էլ ժամանակակից խորհրդարանական իրավունքի շատ նորմեր, առաջին հերթին՝ պատգամավորների անկախության և նիստերի հրապարակայնության սկզբունքները, ձևական բնույթի են: Կուսակցություններն այլևս չեն հակադրվում գաղափարական քննարկումներով, այլ հանդես են գալիս որպես սոցիալական կամ տնտեսական ուժային խմբեր, որոնց նպատակը կռալիցիաներ կազմավորելը և փոխզիջումների դիմելն է: Զանգվածներին քարոզչական ապարատը նվաճում է: Փաստարկը, որը հատուկ է իրական քննարկմանը, բառի բուն իմաստով վերացել է: Կուսակցությունների միջև բանակցություններում դրան փոխարինել են շահերի և ուժային հնարա-

¹⁰ Նույն տեղում:

¹¹ Schmitt C., նշվ. աշխ.:

* Այս դրույթը ներառված է Վայմարյան Սահմանադրության 21-րդ հոդվածում (Գերմանական կայսրության Սահմանադրությունը 1919 թ. սեպտեմբերի 11-ից: Конституция Германской империи от 11 сентября 1919 г.).

վորությունների սառը հաշվարկը, իսկ զանգվածների հետ շփումներում՝ արդյունավետ ներշնչումը և խորհրդանիշը: Հետագայում «քննարկման» կարևորությանն իր տեսության մեջ կենտրոնական տեղ հատկացրեց գերմանական քաղաքական մտքի մեկ այլ դասական ևս՝ Յու. Հաբերմասը, որը նշում էր. «Ժողովրդավար օրենսդիրը հրապարակում է իր օրենքները՝ նկատի ունենալով միայն մեծամասնությանը, սակայն մեծամասնության որոշումը կարող է ընդունվել միայն այն դեպքում, երբ դրա բովանդակությունը ձևավորվել է քննարկման արդյունքում»¹²:

Կ. Շմիտտի գաղափարակիցն էր նրա ժամանակակից Ու. Լյուիսը: Նա նշում է. «Ժամանակակից ժողովրդավարության պայմաններում արական տիպը հետին պլան է մղվել, և սկիզբ է առել համընդհանուր ֆեմինիզացիան: Եթե ինչ-որ մեկն այսօր շարունակում է հավատալ պատլամենտարիզմին, ապա պետք է նոր փաստարկներ բերի. Է. Բյորքի, Ի. Բենտամի, Ֆ. Գիզոյի և Ս. Միլի հիմնավորումներն արդեն հնացած են: Հնացած են նաև պառլամենտարիզմի այն սահմանումները, որոնք կարելի է գտնել անգլո-սաքսոնական և ֆրանսիական աշխատություններում, որոնցում պառլամենտարիզմի սահմանումը հանգում է հետևյալին՝ «կառավարում քննարկման միջոցով»¹³:

Արևմտյան ժամանակակից քաղաքագետ, գերմանացի իրավաբան Փ. Բադուրան ևս իր «Պառլամենտարիզմ և կուսակցապետական ժողովրդավարություն» աշխատության մեջ մասնակցային ժողովրդավարության վերելքի պայմաններում կասկածի տակ է դնում պառլամենտարիզմի հիմքերը: Նա գտնում է, որ նախկինում խորհրդարանը, պառլամենտարիզմը և խորհրդարանական կառավարման ձևը բնորոշվում էին այնպիսի ինստիտուտների և գաղափարների առկայությամբ, որոնց պայմաններում արդար պայքար էր ընթանում ճշմարիտ ժողովրդավարության համար, ուստի պատահական չէ, որ բուրժուական հեղափոխական հասարակության արմատական ծրագրերի մեծ մասը վերաբերում էր խորհրդարանին և պառլամենտարիզմին: Սակայն համընդհանուր ընտրական իրավունքը, ինչպես նաև մեծ չափերի հասնող պետական խնդիրները, մեկ բնորոշմամբ՝ «հասարակության ազգայնացումը» (Verstaatlichung der Gesellschaft) և «պետության սոցիալականացումը» (Vergesellschaftung des Staates) ու վերջապես զանգվածների անմիջական ինքնակառավարման կոչերով աչքի ընկնող ժողովրդավարական նոր արմատական շարժումները կասկածի տակ են դնում պառլամենտարիզմի հիմքերը: Սյուս կողմից մասնակցային ժողովրդավարությունը զրկում է լեգիտիմությունից համընդհանուր բա-

¹² Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. М., 1995, с. 57.

¹³ Шмитт К. Духовно-историческое состояние современного парламентаризма. Предварительные замечания. (О противоположности парламентаризма и демократии) // https://sociologica.hse.ru/data/2011/03/30/1211853314/8_2_2.pdf, huuuսնէլի՝ 07.08.2019:

րեկեցության պետության կերտմանն ուղղված տեխնոկրատական կառավարության գոյությունը¹⁴:

Մեր համոզմամբ՝ Կ. Շմիտտի քննադատական տեսությունը բավականին արժեքավոր է և նոր էջ է բացում պառլամենտարիզմի տեսության զարգացման պատմության մեջ, սակայն նրա ոչ բոլոր տեսակետների հետ կարելի է համաձայնել: Նախևառաջ, վերջինիս մոտեցումը պառլամենտարիզմի դերի ավարտի վերաբերյալ հռոտեսական է: Ըստ էության Կ. Շմիտտը, դեմ չլինելով պառլամենտարիզմին, կտրուկ եզրահանգում է անում, երբ նշում է, որ այս ինստիտուտը կատարել է իր պատմական առաքելությունը և պետք է հեռանա պատմության թատերաբեմից: Բացի դրանից՝ Կ. Շմիտտը ոչ այնքան պառլամենտարիզմի, որքան զանգվածային ժողովրդավարության քննադատ է: Մարդկության զարգացման ընթացքում փոփոխության են ենթարկվում ինչպես ինստիտուտները, այնպես էլ գաղափարները: Պառլամենտարիզմը ևս բացառություն չէ: Ինչ խոսք, ներկայիս փուլում, երբ հասարակական հարաբերությունների զարգացման հետևանքով հսկայական տեղաշարժեր են տեղի ունեցել, պառլամենտարիզմը հնարավոր չէ համեմատել իր դասական ձևերի հետ, իսկ այն դերակատարությունը, որ վերջինս ուներ նախկինում, չի կարող նույնությամբ կրկնվել, սակայն ներկայումս, կապված ժողովրդավարության զարգացման հետ, այն նոր իմաստ և բովանդակություն է ձեռք բերել:

Ասվածի ապացույցն է այն, որ 1970-ականների կեսերին, ժողովրդավարացման «երրորդ ալիքի» բարձրացումով, ինչի հետևանքով տապալվեցին ռազմական բռնատիրությունները Պորտուգալիայում, Իսպանիայում և Հունաստանում, խորհրդարանի դերը նորովի կարևորվեց: Այդ երկրների օրինակով էլ այն տարածվեց դեպի Լատինական Ամերիկա, հասավ Հարավարևելյան Ասիայի որոշ երկրներ և, վերջապես, ԽՍՀՄ-ում վերակառուցման փորձերի ազդեցությամբ ընդգրկեց Կենտրոնական ու Արևելյան Եվրոպայի երկրները և ամբողջ հետխորհրդային տարածքը¹⁵:

Պատմական այդ իրադարձությունները էական փոփոխություններ մտցրին Նախագահի ինստիտուտի զարգացման մեջ և նոր շունչ հաղորդեցին խորհրդարանին: Խոսքն առաջին հերթին սուպերնախագահական հանրապետություններում Նախագահի դերի թուլացման մասին է, ինչն ընթանում էր կառավարության դիրքերի ամրապնդման հաշվին՝ վարչապետի պաշտոնի և խորհրդարանի առջև վերջինիս պատասխանատվության տարրերի (անվստահության քվե) ներդրման

¹⁴ Sté u **Badura P.** Parlamentarismus und parlamentarische Demokratie, <https://epub.uni-muenchen.de/9169/1/9169.pdf>, հասանելի՝ 12.08.2019:

¹⁵ Sté u **Մ. Մարգարյան**, Ժողովրդավարացման երրորդ ալիք. անցումային հասարակությունների գծային զարգացման բնույթը, [http://raber.asj-oa.am/156/1/2005-2\(126\).pdf](http://raber.asj-oa.am/156/1/2005-2(126).pdf), հասանելի՝ 24.07.2019:

ճանապարհով: Խորհրդարանը՝ որպես օրենսդիր իշխանության բարձրագույն ներկայացուցչական մարմին, պետական իշխանության ինստիտուտների համակարգում սկսեց առանձնահատուկ դիրք զբաղեցնել: Վերջինիս դերակատարության շեշտակի մեծացումը ժողովրդավարական փոխակերպումների դժվարին ճանապարհին գտնվող և ազատականության չափանիշներին դեռևս չհամապատասխանող երկրներում նախևառաջ պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ հենց ներկայացուցչական մարմիններն են իրականացնում օրենսդիր-օրինաստեղծ գործառույթ: Այսպիսով դրանք վերածվում են քաղաքական տարբեր ուժերի միջև ինչպես համագործակցության, այնպես էլ բախման հարթակի: Ընդ որում, խորհրդարանն իր գործառույթն իրականացնում է ժողովրդավարական անցման բոլոր՝ և՛ ազատականացման, և՛ ժողովրդավարացման, և համախմբման փուլերում:

Անցումային պետություններում խորհրդարանի դերի մեծացման գործոնը բացահայտում է պառլամենտարիզմի և ժողովրդավարության հարաբերակցության մի կայուն օրինաչափություն. որքան ժողովրդավարությունն ավելի է զարգանում և կատարելագործվում, այնքան նոր մարտահրավերների է բախվում պառլամենտարիզմը, և դրա բովանդակության հարստացման պահանջ է առաջ գալիս: Նշված մարտահրավերները երբեմն հանգեցնում են պառլամենտարիզմի դիրքերի որոշակի թուլացման: Ռուս քաղաքագետ Ա. Քերիմովը այս գործընթացը կապում է մի քանի օբյեկտիվ հանգամանքների հետ:

Նախ, պառլամենտարիզմի հիմնական գործառույթներից մեկը՝ օրենսդրությունը՝ օրինաստեղծությունը, վերածվել է մասնագիտության: Օրենքներ ստեղծելու համար այլևս ոչ թե հասարակական տրիբունաներ են պահանջվում, այլ համապատասխան գիտելիքներով և փորձառությամբ օժտված մասնագետներ, որոնց կախվածությունն ընտրողներից գնալով նվազում է: Այս մասին գերմանացի փիլիսոփա Տ. Մաուն--Յեմը գրում է. «Թեպետ խորհրդարանը բնորոշում են «ժողովրդական ներկայացուցչություն» և «ժողովրդի ներկայացուցիչ» տերմիններով, ժողովրդի և խորհրդարանի միջև ներկայացուցչական հարաբերությունները հետզհետե վերանում են: Ի տարբերություն ներկայացուցչության հարաբերությունների, որոնց դեպքում ներկայացուցիչը գործում է ներկայացնողի ցուցումներով, խորհրդարանը կարող է կայացնել որոշումներ կամ էլ ձեռնարկել գործողություններ, որոնք հակասում են ժողովրդի իրական կամքին»¹⁶:

Բացի դրանից՝ ներկայումս գրեթե բոլոր զարգացած երկրներում խորհրդարանական գործընթացները լիովին վերահսկվում են կուսակ-

¹⁶ Маунц Т. Государственное право Германии / Т. Маунц. - М. : Иностр. лит., 1959, с. 596 (հղումը տե՛ս Керимов А. Современный парламентаризм: особенности и проблемы развития, <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremenny-parlamentarizm-osobennosti-i-problemy-razvitiya>, հասանելի՝ 10.08.2019):

ցությունների կողմից, ինչն էապես մեծացնում է վերջիններիս կարևորությունն ու հեղինակությունը: Կուսակցական համագումարներն ու ժողովները երբեմն ավելի շատ են գտնվում լրատվամիջոցների ուշադրության կենտրոնում, քան խորհրդարանական ինստիտուտները: Ժամանակակից խորհրդարանականներն իրենց գործունեությունն իրականացնելիս շատ դեպքերում առաջնորդվում են ոչ թե ընտրողների կամքով և ոչ էլ նույնիսկ սեփական սկզբունքներով և նկատառումներով, այլ լիովին ենթարկվում են կուսակցական կարգապահությանը: Արդյունքում նրանք պատասխանատվություն են կրում ոչ թե ժողովրդի, այլ այն կուսակցության առջև, որի ներկայացուցիչն են: Այսպիսով, պառլամենտարիզմի մեկ այլ կարևորագույն գործառույթ՝ ժողովրդի շահերի արտահայտումը, չի իրականացվում ըստ պատշաճի:

Հարկ է նկատել, որ նշված խնդրի շուրջ ևս գիտական հանրությամբ միակարծություն չկա: Օրինակ՝ Ս. Միլը պառլամենտարիզմի բնութագրիչների թվում ներկայացուցականությանը առանձնահատուկ կարևորություն էր տալիս՝ նշելով. *«Ներկայացուցչական մարմինը պետք է լինի հարթակ, որը կարտահայտի ոչ միայն ողջ ազգի, այլև դրա առանձին հատվածների, իսկ հնարավորության սահմաններում նաև բոլոր նշանավոր գործիչների տեսակետները»*¹⁷: Ժամանակակից որոշ փորձագետներ էլ գտնում են, որ շահերի ներկայացման գործառույթը խոչընդոտում է բեղմնավոր օրենսդրական գործունեության իրականացումը: Վերջիններս իրենց տեսակետը հիմնավորում են մարդկանց քաղաքական գիտելիքների պակասով:

Պառլամենտարիզմի համար խնդիրներ են ստեղծում նաև էտատիզմի ավանդույթները, համաձայն որի՝ մարդիկ ցանկանում են իշխանության ղեկին տեսնել ուժեղ անհատականության՝ ունակ խիստ կարգուկանոն հաստատելու և ժողովրդի մասին հոգ տանելու: Իշխանության ներկայացուցչական մարմինը նման հարացույցի շրջանակներում դիտվում է որպես իրական հնարավորություններից զուրկ, լոկ խորհրդատվական մարմին, որտեղ վերացական քննարկումներ են անցկացվում: Տեսեսապես զարգացած պետություններում, որոնք ունեն քաղաքական կայուն համակարգ և զարգացած քաղաքացիական հասարակություն, քաղաքացիները կողմնորոշված են դեպի անձնական հաջողությունները և քիչ են հետաքրքրված քաղաքականությամբ: Արևմտյան հասարակությունը, որին բնորոշ է անհատի հաջողությունների իդեալականացումը, բարձր է գնահատում անհատական նվաճումները: Այս համապատկերում նախագահի հաղթանակը արևմտյան մարդու համար առաջադրված նպատակին հասնելու ձգտման մարմ-

¹⁷ Тычинская Т. Либеральная концепция демократического государства Дж. Ст. Милля (по книге «Размышления о представительном правлении». СПб., 1863 г.), <https://cyberleninka.ru/article/n/liberalnaya-kontseptsiya-demokraticeskogo-gosudarstva-dzh-st-millya-po-knige-razmyshleniya-o-predstavitelnom-pravlenii-spb-1863-g>, հասանելի՝ 06.09.2019:

նավորումն է, ուստի պատահական չէ, որ խորհրդարանական ինստիտուտների նկատմամբ հասարակության վստահության որոշակի անկում է նկատվում, և վերջինս ավելի մեծ համակրանք է տաժում գործադիր իշխանության, քան օրենսդրի հանդեպ¹⁸:

Համաշխարհայնացման գործընթացներով պայմանավորված՝ ազգային խորհրդարանների հեղինակության որոշակի անկում է նկատվում, քանի որ քաղաքականության մշակման և կառավարման վրաներկայումս հսկայական ազդեցություն են գործում վերալեռական կառույցները՝ միջազգային կազմակերպություններն ու անդրազգային կորպորացիաները, որոնք զգալիորեն սահմանափակում են խորհրդարանի լիազորությունները հատկապես արտաքին քաղաքականության հարցերում: Համաշխարհայնացման պայմաններում նման ներգործություններից խուսափելը հետզհետե բարդանում է:

Զարգացած երկրներում ժամանակակից պառլամենտարիզմի վիճակի վերլուծությունը թույլ է տալիս առանձնացնել դրա դիրքերի խարխլմանն ուղղված մեկ գործոն ևս. պառլամենտարիզմի և գործադիր իշխանության միջև հարաբերություններում նկատվում է գործադիր իշխանության լիազորությունների աճի միտում: Գործադիր իշխանությունը գործնականում երբեմն իր լիակատար վերահսկողությունն է հաստատում խորհրդարանական գործունեության նկատմամբ:

Ժողովրդավարության և պառլամենտարիզմի շուրջ հնչող երբեմն կոշտ քննադատությունները կարելի է բացատրել այն հանգամանքով, որ ինչպես առաջին, այնպես էլ երկրորդ հասկացության վերաբերյալ միանշանակ սահմանում գոյություն չունի: Այս համատեքստում տեղին ենք համարում մեջբերել Բ. Էրգենայի խոսքերը. «*Այսօր թերևս չկա մեկ այլ բան, որը նույնքան հաճախ կիրառվի քաղաքագիտական բանապաշարում, և որը միևնույն ժամանակ իմաստային առումով նույնքան անորոշ լինի, որքան ժողովրդավարությունն է*»¹⁹: Թերևս սա է պատճառը, որ երբ հստակ խոսվում է ժողովրդավարացման գործում խորհրդարանի դերակատարության վերաբերյալ, առաջ են գալիս մի շարք հարցեր:

Նախևառաջ, ի՞նչ ասել է «ժողովրդի կամք», և ինչպե՞ս կարելի է որոշել այն: Ժողովուրդը տարբեր կարծիքներ և շահեր ունեցող մարդկանց ամբողջություն է, ուստի «ժողովրդի համընդհանուր կամքի» արտահայտումը կամ «ժողովրդական սուվերենիտետի» ապահովումը հեշտ գործ չէ, եթե ոչ՝ անհնար: Ժողովրդական անբաժանելի սուվերե-

¹⁸ St' u **Керимов А.**, Современный парламентаризм: особенности и проблемы развития, <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremenny-parlamentarizm-osobennosti-i-problemy-razvitiya>, հասանելի 10.08.2019:

¹⁹ **Геннадевна Л.** Соотношение парламентаризма с принципом демократической государственности: Вопросы конституционно-правовой теории, <https://cyberleninka.ru/article/n/sootnoshenie-parlamentarizma-s-printsipom-demokraticheskoy-gosudarstvennosti-voprosy-konstitutsionno-pravovoy-teorii>, հասանելի 10.08.2019:

նիտետի մասին դասական տեսությունը մշակել է Ժ.-Ժ. Ռուսոն, որը հատակ տարանջատում էր «բոլորի կամք» և «համընդհանուր կամք», ինչպես նաև «ժողովրդի իշխանություն» և «ժողովրդի կամք» հասկացությունները: Համընդհանուր կամքը նույն ժողովրդական սուվերենիտետն է, որը կոչված է ապահովելու համընդհանուր շահերը: Բոլորի կամքը բավարարում է մասնավոր շահեր և անհատների կամքի պարզ համագումար է²⁰: Ուստի անհնար է պատկերացնել մի այնպիսի կառավարում, որի պայմաններում հնարավոր լինի բավարարել բոլորի կամքը, այլապես դա կհանգեցնի քառասյին իրավիճակի: Այստեղից էլ ծագել է ժողովրդավարության ունիվերսալ կանոնը՝ «հաշվի առնել մեծամասնության կամքը՝ փոքրամասնության դիրքորոշման հարգման» պայմաններում:

Հաջորդ հարցը հետևյալն է՝ ինչպիսին պետք է լինի ներկայացուցչական և ուղղակի ժողովրդավարության հարաբերակցությունը: Ժ.-Ժ. Ռուսոն բացառում էր ներկայացուցչական ժողովրդավարության ինստիտուտների գոյությունը, քանի որ, ըստ նրա, ժողովրդական սուվերենիտետը մասնատման ենթակա չէ: Ժամանակակից պետությունների համար ժողովրդավարության կատարելագործման ռազմավարությունների թվում ուղղակի ժողովրդավարական կառավարումը առաջնակարգ դիրք չի զբաղեցնում: Ավելին, գերիշխող է այն տեսակետը, որ իրական ժողովրդավարությունն այն չէ, որի պայմաններում բոլորը զբաղվում են քաղաքականությամբ՝ համարելով այն իրենց գործը, այլ որի պայմաններում մարդիկ, զբաղվելով իրենց անմիջական գործով, քաղաքականությամբ զբաղվելու հնարավորությունը պատվիրակում են իրենց կողմից ազատ կամարտահայտման պայմաններում ընտրված ներկայացուցիչներին: Պառլամենտարիզմը հնարավորություն է տալիս ներկայացուցչական կառույցին չկորցնելու կապը բնակչության հետ և գործառելու «բաց» քաղաքական համակարգի շրջանակներում՝ զուգահեռաբար պահպանելով ուղղակի ժողովրդավարության արժանիքները՝ երաշխավորելով իշխանության լեգիտիմությունը, զարգացնելով հասարակության քաղաքական ակտիվությունը, նպաստելով անձի ինքնաիրացմանը, ապահովելով քաղաքական ինստիտուտների նկատմամբ վերահսկողությունը: Այսպիսով պառլամենտարիզմը կատարում է ուղղակի ժողովրդավարության սկզբունքների պահպանման գործառույթ:

Հաջորդ հարցը վերաբերում է պատգամավոր-ընտրողներ հարաբերությունների խնդրին: Պարզ է, որ ներկայացուցչական ժողովրդավարությունը ժողովրդի իշխանության իրականացումն է վերջիններիս կողմից ընտրված ներկայացուցիչների միջոցով: Տևական ժամանակ խորհրդարանը դիտվում էր որպես ժողովրդի հայելի: Ուստի տեսակա-

²⁰ Sté u Pycco Ж. Ж. Об общественном договоре. Трактаты. М.: "Канон-пресс Кучково поле", 1998, էջ 212-215:

նորեն ենթադրվում էր, որ խորհրդարանում տեղի ունեցող քննարկումները համազգային քննարկման դրսևորումներն են: Մակայն աշխարհի խորհրդարանների մեծամասնության գործունեությունը ցույց է տալիս, որ պատգամավորական կորպուսի կազմը էականորեն տարբերվում է բնակչության սոցիալական կազմից: Այստեղից էլ բխում է խորհրդարանական ներկայացուցչության վիճելի հարցերից մեկը. պատգամավորները ժողովրդի՞, թե՞ իշխանության կամքն են արտահայտում: Ժ.-Ժ. Ռուսոն գտնում էր, որ ժողովրդական ինքնիշխանությունը չի կարող տրվել որևէ պատգամավորի: Մյուս կողմից՝ «իշխանություն» և «կամք» հասկացությունները տարբեր իմաստներ ունեն: Մի կողմից կարելի է համաձայնել այն մտքի հետ, որ խորհրդարանը պետք է կայացնի որոշումներ՝ ելնելով հասարակական շահերից և հասարակական կարծիքից, մյուս կողմից չի կարելի հաշվի չառնել այն հանգամանքը, որ հասարակության պահանջմունքները և հասարակական կարծիքը փոփոխական են և կարող են չհամընկնել հասարակության օբյեկտիվ պահանջմունքների հետ: Մեկ այլ հոռետեսական մոտեցման համաձայն՝ ներկայացուցչական կառավարման նպատակն այն չէ, որպեսզի «մեծն արդարությունը» հաղթանակի, այլ որ մարդիկ, ենթարկվելով հիմար կառավարմանը, իրավունք չունենան բողոքել դրանից²¹:

Չնայած մատնանշված խնդիրների առկայությանը՝ խորհրդարանը շարունակում է մնալ միակ կառույցը, որը ներկայացնում է հասարակությունն իր ողջ բազմազանությամբ: Պատահական չէ, որ ներկայումս ժողովրդավարական կառավարման բազմաթիվ տարատեսակներից առավել տարածվածը «ռեպրեզենտատիվ» ներկայացուցչական մոդելն է, այն դեպքում, երբ ժամանակակից ներկայացուցչական կառավարումը, համեմատած հազարամյակների պատմություն ունեցող ուղղակի կառավարման հետ, «երիտասարդ» է: Ավելին, ժամանակակից շատ գիտնականների մոտ տիրապետող է այն տեսակետը, որ «ժողովրդավարություն» հասկացությունը պետք է փոխարինել «ներկայացուցչություն» եզրով²²:

Կարծում ենք՝ ներկայացուցչական ժողովրդավարությունը, իր բոլոր թերություններով հանդերձ, հանրությանը կայուն երաշխիքներ է տալիս՝ գերծ մնալու իշխանությունների կամայականություններից, հասարակության մեջ հանդուրժողականության մթնոլորտ և փոխզույգումների գնալու հնարավորություններ է ստեղծում: Այս իմաստով այն փաստացի նույնականացվում է ժողովրդավարական արժեքների հետ: Ուստի իրական պառլամենտարիզմ հնարավոր է միայն ժողովրդավարության պայմաններում, որտեղ խորհրդարանը՝ պառլամենտարիզմի կարևորագույն բաղադրատարրը, դառնում է այն վայրը, որտեղ տեղի է

²¹ Sté u Геннадевна Л., նշվ. աշխ.:

²² Sté u Щербинин А. Зарождение и развитие парламентаризма, https://duma.tomsk.ru/content/1_zarozhdenie_i_razvitie_parlamentarizma, հասանելի՝ 18.06.2019:

ունենում դեմոկրատիայի տեսության և պրակտիկայի միաձուլում: Ժողովրդավարությունը ժողովրդի կամքը արտահայտող վարչակարգ է, խորհրդարանը՝ ժողովրդի կամքն արտահայտող մարմին: Պառլամենտարիզմը ծագում և գոյություն է ունենում այն ժամանակ, երբ խորհրդարանն օժտվում է օրինաստեղծ լիազորություններով, կառավարություն ձևավորելու և վերջինիս նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու մեխանիզմներով:

Այսպիսով, պառլամենտարիզմը պատմական երևույթ է, սակայն կարծրացած համակարգ չէ, այլ ունակ զարգանալու, փոխելու իր ինստիտուցիոնալացման ձևերը: Այն բաց համակարգ է, ինչը հնարավորություն է տալիս վերջինիս պատշաճ կերպով արձագանքելու ժամանակի մարտահրավերներին: Պառլամենտարիզմը ժողովրդավարության, մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների հարգման, քաղաքացիական հասարակության զարգացած լինելու նշան է: Պառլամենտարիզմի տեսությունը ունակ է կոնկրետ ուղղություններ մատնանշելու ներկայացուցչական կառույցների կատարելագործման համար: Այն ունի կառուցողական հսկայական ներուժ, որը հասարակության զարգացման համար էվոյուցիոն ուղի ապահովելու կարողությունն է, ինչի վկայությունը բազմիցս կարելի է տեսնել պատմության էջերում: Կարծում ենք՝ ժողովրդական ներկայացուցչությունը փոխարինելու, իշխանությունը գործադիր իշխանության ձեռքում կենտրոնացնելու փորձերը հետքայլ են: Հետևաբար՝ պառլամենտարիզմի զարգացման դժվարությունները հաղթահարելու համար անհրաժեշտ է այս ինստիտուտի բարեփոխմանն ուղղված միջոցառումների հետևողական իրականացում:

Իրական ժողովրդավարական սկզբունքների վրա հենված խորհրդարան ձևավորելը բարդ և ժամանակատար գործընթաց է: Դեմոկրատական կարգի սպառնալիքի պարագայում հենց խորհրդարանն է հարվածի տակ ընկնում: Առանց իրական գործառող խորհրդարանի անհնար է կառուցել ժողովրդավարական, իրավական պետություն, ստեղծել օրենսդրության և իրավունքի արդյունավետ համակարգ, հասնել քաղաքական կուսակցությունների զարգացմանը:

Բանալի բառեր – պառլամենտարիզմ, ժողովրդավարություն, ժողովրդական սուվերենիտետ, ներկայացուցչություն, ժողովրդի համընդհանուր կամք

ХОСРОВАДУХТ АЗАТЯН – Проблема соотношения парламентаризма и демократии. – В статье, посвящённой связи парламентаризма с демократией, проанализирована критическая теория парламентаризма К. Шмитта. История эволюции парламентаризма свидетельствует о чередности побед и поражений данного института, породившей массу его форм и разновидностей. Делается вывод, что парламентаризм является признаком развитости демократии, уважения прав и свобод человека и гражданина и говорит о высоком уровне развития гражданско-

го общества. Чтобы преодолеть трудности развития парламентаризма, необходимо принять последовательные меры по реформированию этого института.

Ключевые слова: *парламентаризм, демократия, народный суверенитет, представительство, общая воля народа*

KHOSROVADUKHT AZATYAN – *The Correlation of the Issue of Parliamentarism and Democracy.* – The article is dedicated to the connection of parliamentarism and democracy. It examines the private relationships of these categories. The article analyzes the critical theory of parliamentarism by K. Schmitt. The history of the evolution of parliamentarism testifies to a series of victories and failures of this institution, which gave rise to a mass of its forms and varieties.

In the end, it is concluded that parliamentarism has similar features with democracy and is considered to be a sign of the development of democracy. Respect the rights and freedoms of citizens, as well as the high level of development of civil society. To overcome the difficulties of the development of parliamentarism, it is necessary to take consistent measures to reform this institution.

Key words: *parliamentarism, democracy, national sovereignty, representation, common will of the people*

Ներկայացվել է՝ 27.09.2019, Գրախոսվել է՝ 21.10.2019, Ընդունվել է տպագրության՝ 25.05.2020